

CZU: 316.01:303.447.22

UTILITATEA ȘI RELEVANȚA CERCETĂRII PARTICIPATIVE ÎN INVESTIGAREA FENOMENELOR SOCIALE

Anastasia OCERETNÎI

Universitatea de Stat din Moldova

În acest articol este luată în vizor o nouă paradigmă de cercetare a fenomenelor sociale, care pune accentul pe abordarea participativă: actorii sociali studiați devin membri ai echipelor de cercetare, favorizând cunoașterea din interior și aprofundată a problemelor. Cercetarea participativă permite asigurarea autenticității, utilității și relevanței datelor. Astfel, actorul social se transformă din subiect al cercetării în asistent al cercetătorului, care încearcă să închege „puzzle-ul” realității în care trăiește actorul social. În același timp, cercetarea bazată pe strategii participative implică procese de capacitate a echipelor comunitare. În cadrul articolului sunt analizate pe larg domeniile și avantajele aplicării strategiei participative în cercetarea fenomenelor sociale, sunt identificate posibilele limite și particularitățile design-ului cercetării participative, în baza unor exemple concrete.

Cuvinte-cheie: cercetare participativă, cercetarea acțiunii participative, echipe comunitare, design de cercetare.

THE UTILITY AND RELEVANCE OF PARTICIPATORY RESEARCH IN INVESTIGATION OF SOCIAL PHENOMENON

This article presents a new paradigm that emphasizes participatory approach: social actors studied become members of research teams, favoring insider knowledge and in depth of problems. This kind of research allows assurance of the authenticity, usefulness and relevance of data. The social actor turns from research subject to assistant researcher who tries to coagulate "puzzle" of social reality in which lives social actor. At the same time research based on participatory strategies involves community team's empowerment processes and capacity building. In the article are analyzed in detail the advantages and application areas of participative strategy in researching social phenomena, are identified possible limitations and peculiarities of participatory research design, based on concrete examples.

Keywords: participatory research, participatory action research, community teams, research design.

Introducere

Particularitățile de manifestare a fenomenelor sociale și caracterul dinamic al acestora impun cercetătorul să-și adapteze continuu strategia de cercetare, astfel încât rezultatele investigației să permită determinarea unor soluții optime, focusate pe comunitatea sau grupul cercetat. În acest demers se înscrie cercetarea participativă, care s-a dezvoltat în baza teoriei acțiunii sociale a lui K.Lewin, prin care s-a determinat legătura strânsă dintre teorie și practică [1, p.35]. Totuși, putem rezuma faptul că această nouă paradigmă de cercetare este abordată parțial în literatura sociologică.

Sociologul american Ea.Babbie identifică începuturile aplicării strategiei participative în investigarea problemelor de dezvoltare a Lumii a Treia, ulterior fiind extinse în Europa și în America de Nord [2, p.414]. Cercetătorii canadieni C.Khan și D.M. Chovanec punctează anul 1970 în calitate de an de referință în aplicarea cercetării participative, indicând studiile realizate în Tanzania de către M.L. Swantz, în Columbia de către O.Fals-Borda și în India de către R.Tandon [1, p.35]. Istoricul acestui tip distinct de cercetare se leagă de cele mai multe ori de lucrul cu categoriile sărace sau vulnerabile, ele fiind în mod obișnuit mai puțin capabile de a influența politicile și acțiunile care le afectează viața. În acest mod, are loc stabilirea unei relații dintre echipa de cercetare și persoanele cu o putere mai mică din punct de vedere social, cultural și economic, prin care se face auzită vocea acestora. Stabilirea unei relații de încredere între cercetători și cei cercetați reprezintă elementul-cheie al întregului proces de cercetare, care poate influența înțelegerea problemei investigate.

Trăsături distinctive ale cercetării participative

Opțiunea pentru noua strategie de cercetare este argumentată de tipul de abordare de „jos în sus” a realității sociale, punându-se un accent deosebit pe viziunile și experiențele de la nivel local. Acest aspect vine să combată modelul cercetării tradiționale considerat un „model elitist”, care transformă „subiecții cercetării” în „obiectele cercetării” [2, p.414]. Cercetătorii din domeniul social (J.A. Seeley, J.F. Kengeya-Kayondo,

D.W. Mulder ș.a.) indică asupra necesității integrării cunoștințelor și a experiențelor locale, asigurându-se astfel o colaborare de durată. Cercetătoarea britanică T.Cook (2012) indică asupra faptului că în Marea Britanie, în studiile de sănătate, implicarea pacienților este impusă în multiple cazuri de către finanțatori, conștientizându-se rolul colaborării dintre oamenii de știință și cei afectați de o problemă pentru producerea de noi cunoștințe [3].

Deseori utilizarea confuză a termenilor „participant”, „participare” sau „participativ” conduce la o înțelegere eronată a specificului acestor termeni. Unele proiecte standard (non-participative) de cercetare implică interacțiuni limitate cu oamenii, altele pot atinge un nivel înalt de participare, la anumite etape, însă fără a fi considerate participative. Acest fapt se datorează particularităților metodologiilor participative, care sunt identificate ca fiind *reflexive*, *flexibile* și *interactive* comparativ cu modelele liniare rigide ale cercetărilor tradiționale [4, p.1668]. Traseul de cercetare este unul ciclic, asigurându-se participarea efectivă a localnicilor la proiectarea, culegerea și analiza datelor.

Prin cercetarea participativă membrii comunităților învață, alături de echipa de cercetare, să-și identifice nevoile și să acționeze astfel încât să fie determinate soluții viabile, adaptate la specificul comunității. Astfel, paradigma participativă înaintază un principiu care dă „peste cap” metodologia cercetării: subiecții care sunt afectați de cercetare sunt responsabili și de design-ul ei. Punctul forte al cercetărilor participative constă, astfel, în explorarea și descoperirea cunoștințelor și a experiențelor locale, prin adaptarea inovatoare a metodelor de cercetare la contextul local. Investigarea acestui tip de cercetare relevă faptul că prin această strategie are loc valorificarea potențialului local, asigurându-se o abordare echitabilă și democratică.

Analiza bibliografică a surselor consacrate cercetării participative conduce spre ideea că acest gen de cercetare se particularizează prin axarea pe acțiune sau pe schimbarea socială. Aceste aspecte sunt reflectate de către americanul R.Stoecker, unul dintre cercetătorii preocupați de teoretizarea cercetării participative. Preluând ideile acestuia, cercetătorul român M.Pascaru identifică următoarele aspecte definitorii ale cercetării participative [5, p.12]:

✓ *creșterea participării în procesul de cercetare* care semnifică democratizarea procesului de cunoaștere prin participarea subiecților cercetării la toate etapele de investigare;

✓ *producerea schimbării sociale* – cercetarea participativă contribuie la dezvoltarea capacității subiecților, sporindu-le încrederea că problemele acestora pot fi cunoscute și ulterior soluționate cu suportul lor. În acest caz are loc un transfer de putere și al oportunităților de a lua decizii, fapt confirmat și de către cercetătorul A.Krishnaswamy, care menționa că cercetarea participativă reușește să contribuie la fortificarea capacităților la nivel local [6, p.22]. Prin implicarea în proiecte de cercetare participativă localnicii își formează abilități de identificare a unei probleme, de investigare și de soluționare viabilă a acesteia.

În aceeași ordine de idei, este relevantă concepția cercetătorilor J.Swain și S.French, care prezintă următoarele caracteristici ale cercetărilor participative:

1) Cercetătorul își propune să reflecteze, să exploreze și să disemineze părerile, sentimentele și experiențele participanților la cercetare. Astfel, abordarea și punctul de vedere sunt ale participanților și nu ale cercetătorului, rolul acestuia fiind de a organiza cele expuse de către participanți. În general, dezvoltarea abordărilor bazate pe parteneriat și participare este o sarcină provocatoare, care necesită abilități deosebite și angajament [7, p.9].

2) Participarea presupune implicarea participanților în design-ul, desfășurarea și evaluarea cercetării în curs, transformând participanții în co-cercetători. Acest aspect este relevat și de cercetătorii britanici A.Cornell și R.Jewkes, care indică asupra faptului că „deosebirea esențială dintre metodologiile participative și cele convenționale/tradiționale constă în localizarea puterii în procesul de cercetare” [4, p.1667].

3) Cercetarea participativă este o cercetare mai mult *împreună cu*, decât *pe oameni*. Ceea ce preocupă cercetătorul sunt atât datele care urmează a fi colectate, cât și modul de interacțiune și cooperare a localnicilor pe parcursul cercetării.

4) Procesul de cercetare în sine este văzut ca proces al schimbării, caracterizat cel mai frecvent ca proces de împuternicire a localnicilor.

5) Cercetarea poate fi un proces al schimbării prin faptul că influențează, spre exemplu, politicile și practicile sociale, reflectând profesional opiniile utilizatorilor de servicii [8, p.131].

Astfel, grație participării la un studiu participativ localnicilor li se dezvoltă capacități de identificare a propriilor nevoi și de determinare a acțiunilor ce urmează a le desfășura, astfel încât acțiunea să fie una țintită,

în urma căreia comunitatea va avea de câștigat. Aceste caracteristici sunt reflectate în una dintre definițiile de bază ale cercetării participative: *acest gen de cercetare combină cercetarea socială, munca educativă și de acțiune*, definiție oferită de către D.Brown și R.Tandon [1, p.34]. O strategie participativă de cercetare nu are doar funcția de a produce noi cunoștințe, dar și de a educa și dezvolta comunitățile, de a le mobiliza la acțiune. Acest fapt este determinat de situația în care puterea și controlul au fost istoric în „mâinile” clasei dominante, iar în momentul în care oamenii se percep ca și cercetători, ei recâștigă automat puterea asupra cunoașterii, având posibilitatea de a-și construi ei înșiși viitorul.

Particularități ale design-ului cercetării participative

Un element distinctiv al cercetării participative este *design-ul de cercetare*, deosebit de celelalte tipuri de cercetări, chiar și de cercetarea-acțiune. În strategia participativă cercetătorul are rolul de a ghida subiecții în identificarea problemelor care fac subiectul cercetării. R.Stoecker sugerează că întrebările cercetării ar trebui generate de către localnici și nu de către cercetător, ca și în cazul altor tipuri de cercetări în care cercetătorul este cel care stabilește problemele de cercetare. În schimb, în cercetarea participativă, în întreg demersul investigativ, cercetătorul poate fi privit ca un educator sau lider al grupului local de cercetare. Acesta ajută membrii echipelor comunitare să controleze situația și propria conștiință, astfel ca aceștia să fie conștienți de propriile abilități și resurse [5, p.13]. Chiar și în această situație, cercetătorul este cel care organizează într-o ordine logică întrebările sau subiectele de cercetat. În același context, putem conchide că cercetătorul nu este cel care produce rezultatele, dar cel care facilitează obținerea lor într-un mod consecvent și pertinent, prin utilizarea unui limbaj cotidian și evitarea imperialismului academic.

În articolul *What is participatory research?* cercetătorii A.Cornwall și R.Jewkes (a se vedea Tabelul) identifică câteva diferențe între cercetarea participativă și cea convențională/tradițională, axându-se pe diferențierea procesului de cercetare în ambele cazuri [4, p.1669].

Tabel

Abordarea diferențiată a cercetării participative și a celei convenționale

<i>Criteria de diferențiere</i>	<i>Cercetarea participativă</i>	<i>Cercetarea convențională/standard</i>
<i>Scopul cercetării</i>	Acțiune	Înțelegerea, probabilă, a acțiunii mai târziu
<i>Pentru cine se realizează cercetarea</i>	Comunitate/localnici	Interese instituționale, personale sau profesionale
<i>Cunoștințele cui contează</i>	Ale localnicilor/actorilor comunitari	Ale cercetătorului
<i>Alegerea subiectului cercetării este influențat de...</i>	Prioritățile locale	Fonduri, agenda instituțională, interese profesionale
<i>Specificul metodologiei de cercetare</i>	Împuțernicire, învățare reciprocă	Principii metodologice, obiectivitate
<i>Participarea la identificarea problemei</i>	Actorii comunitari	Cercetătorul
<i>Culegerea datelor</i>	Actorii comunitari	Cercetătorul, operatorii de teren
<i>Interpretare</i>	Concepte și cadre locale	Concept și cadre științifice
<i>Analiză</i>	Actorii comunitari	Cercetătorul
<i>Prezentarea constatărilor</i>	Accesibile și utile la nivel comunitar	Cercetătorul unui mediu academic sau finanțatorul
<i>Acțiune cu referire la constatări</i>	Integrate într-un proces	Separate sau chiar nu pot fi realizate
<i>Implementarea acțiunii</i>	Actorii comunitari cu sau fără suport extern	Agenții externe
<i>„Proprietarul” rezultatelor cercetării</i>	Împărtășite/comune tuturor	Cercetătorul
<i>Relevanță</i>	A procesului	A rezultatelor

Sintezele prezentate în Tabel se referă la două reprezentări de tip ideal de cercetare participativă și standard, ceea ce permite focusarea pe aspectele ce particularizează acești doi poli. Însă, în practică există un grad considerabil de fluctuație între poli. Relația dintre aceștia deseori îmbracă forma unui zig-zag, gradul de participare fiind diferit de la o etapă la alta a cercetării.

În cazul unor cercetări standard putem, la fel, delimita componenta de participare, cercetătorii fiind puși în situația de a-și adapta continuu abordările, prin consultarea unor informatori și preluarea unor concepte dezvoltate de către aceștia. Astfel, cercetătorii pot coopta acești informatori în calitate de contribuabili direcți. Totuși, cercetarea participativă comportă o mare implicare a populației de la faza de proiectare până la cea de validare. În concepția cercetătorilor britanici sus-numiți, implicarea localnicilor în planificarea, realizarea și validarea cercetării sporește eficiența [4, p.1668] și calitatea datelor obținute prin modalități adaptate la contextul comunității. Localnicii, cu rolul de co-cercetători, cunosc cel mai bine modul de abordare a unui subiect în cadrul grupului din care fac parte, care pot fi riscurile și modalitățile de depășire a acestora, astfel sugerându-i cercetătorului cele mai reușite strategii de investigare.

Există o concepție greșită că orice tip de dialog sau interacțiune cu localnicii poate fi considerată „cercetare participativă”, iar cercetătorii pot să se identifice ca angajați în cercetarea participativă, atunci când, de fapt, ei sunt implicați doar în relații contractuale cu localnicii. Astfel, cercetătorul S.Biggs în investigarea problemelor din domeniul agriculturii a determinat patru modele de participare, printre care:

- *participare contractuală* – localnicii sunt contractați în proiecte de cercetare pentru a lua parte la studiu;
- *participare consultativă* – localnicii sunt consultați de către cercetători înainte de intervenție;
- *participare colaborativă* – cercetătorii și localnicii lucrează împreună la proiecte inițiate, proiectate și gestionate de către cercetători;
- *participare colegială* – cercetătorii și localnicii lucrează împreună ca și colegi cu abilități și cunoștințe diferite, aflați într-un proces de învățare reciprocă, în care localnicii exercită control asupra procesului [4, p.1669].

Tipologia înaintată de către S.Biggs relevă specificul de utilizare a conceptului de participare. Or, unui studiu participativ îi poate fi circumscris cel de-al patrulea tip de participare, iar celelalte tipuri ar putea fi regăsite la nivelul studiilor cantitative sau calitative non-participative. Totuși, în cele mai dese cazuri, unele proiecte participative nu implică decât o participare scăzută a localnicilor la faza de proiectare sau culegere a datelor, iar analiza și interpretarea lor rămâne o sarcină a cercetătorului. Astfel, localnicii nu mai exercită un control al întregului proces. Chiar dacă cercetătorii insistă asupra integrării experienței locale în planificarea și realizarea studiului, participarea localnicilor este una colaborativă. Prin acestea putem conchide că este combătut modelul cercetării participative, conform căruia localnicii ar trebui să realizeze ei înșiși cercetarea, iar cercetătorii să acorde consultanță acestora.

Procesul de cercetare participativă începe prin construirea unei baze pentru participare prin dezvoltarea relațiilor și negocierea rolurilor și responsabilităților. Finalitatea acestei etape este constituirea echipei comunitare care va facilita comunicarea cercetătorului cu comunitatea. Echipele comunitare sunt relevante, mai ales în cazul în care cercetarea își are ca scop realizarea de interferențe cu referire la comunitățile etnice sau izolate. Însă, există riscul ca membrii echipei comunitare să conducă spre piste greșite în investigarea comunității, în acest caz cercetătorul recurgând la strategiile de triangulare. La fel este important ca în componența echipelor comunitare să nu fie incluse doar persoane cu autoritate în comunitate, dar și persoane mai puțin influente economic, social sau cultural, fiind respectate principiile cercetării participative de a fi democratice, echitabile, eliberatoare și de consolidare a vieții comunității. În acest context, cercetătorul participativ este cel care știe cum să proiecteze și să realizeze o cercetare, fie ghidat de comunitate, fie în colaborare cu aceasta, rolul său limitându-se la conducerea cercetării și la participarea democratică în procesul de cercetare [5, p.13-14].

Prin natura sa cercetarea participativă este întotdeauna „colectivă”, procesul impunând o implicare a grupurilor și muncă în echipă. Ea necesită o disponibilitate crescută din partea participanților de a dezvălui opiniile, atitudinile și experiențele proprii cu referire la problematica cercetată. În acest caz, însă, un impediment în realizarea acestui deziderat este frica participanților de a nu fi în opoziție cu alte idei exprimate. În astfel de situații este necesară susținerea participanților, dat fiind faptul că cercetarea participativă se axează anume pe cunoașterea acestor divergențe, esențiale în producerea de cunoștințe și în descoperirea de noi aspecte sau fațete ale problemei. O altă condiție necesară pentru depășirea fricii este asigurarea cu un spațiu sigur – liber de conflict – pentru participanți în momentul expunerii punctelor de vedere, ca acestea să nu-i dezavantajeze [3].

Avantaje și limite ale cercetării participative

Analizele bibliografice desfășurate conduc spre reliefa următoarelor avantaje ale optării pentru strategia participativă în cercetarea socială, printre care:

- ✓ Dezvoltarea conștiinței critice atât a cercetătorilor, cât și a participanților.
- ✓ Îmbunătățirea vieții celor implicați în procesul de cercetare prin participarea directă la această acțiune.
- ✓ Transformarea fundamentală a structurilor și relațiilor sociale.
- ✓ Întrunirea într-un grup a diferitelor persoane cu experiență diferită în domeniul cercetat.
- ✓ Îmbunătățirea procesului de intervenție și implementare a unor acțiuni în comunitate.
- ✓ Asigurarea cu date „bune” și utile, dat fiind înțelegerea realității din interior.
- ✓ Creșterea încrederii și construirea de „poduri” între diferite grupuri culturale sau sociale.
- ✓ Dezvoltarea resurselor comunitare prin identificarea liderilor informali.
- ✓ Participanții obțin noi cunoștințe cum ar putea să se organizeze, să influențeze deciziile care se iau etc.
- ✓ Posibilitatea de a aplica cunoștințele obținute în urma cercetării în dezvoltarea comunității și a politicilor.

Chiar dacă cercetarea participativă este considerată holistă și mobilizatoare, metodologia acesteia a fost supusă unor numeroase critici. Unul dintre aspectele lacunare este utilizarea termenului „cercetare participativă”, fiind identificat ca un ideal nerealist, descurajând astfel tinerii cercetători. În același timp, este ireal să se aștepte ca un proiect participativ de cercetare să poată transforma modelele existente ale relațiilor de putere la nivel local fără o cercetare a împuternicirii și a rolului structurii în schimbarea socială. Cercetătorii britanici S.Hickey și G.Mohan consideră că este necesar de a reconceptualiza termenii de participare, împuternicire și dezvoltare, dat fiind semnificațiile diferite ale conceptului de participare pentru fiecare persoană în parte. Prin urmare, ar fi impetuos de a fi evaluat din perspectiva sensului atribuit de către participanți.

O altă critică adusă cercetătorilor dezvoltatori ai abordării participative se referă la necesitatea ca această strategie să promoveze cetățenia ca un obiectiv normativ al participării, mai ales că grupurile țintă ale cercetării participative sunt cele marginalizate care au un control minim asupra resurselor și puterii. În același context, cercetătorul poate fi privit ca un „avocat” al membrilor comunităților date.

În prezent, strategiile de cercetare participativă sunt acceptate și necesită a fi aplicate în multiple contexte, chiar dacă la nivelul mediului academic există o reticență față de acestea, percepute ca strategii în contextul descoperirii [3]. Printre importantele critici aduse cercetării participative se numără:

- Neformularea de către cercetători a unor ipoteze ce pot fi testate ulterior. În unele cazuri, înseși întrebările de cercetare pot fi formulate pe parcursul implicării membrilor echipelor comunitare.
- Relația apropiată dintre partenerii de cercetare (cercetători și localnici) împiedică determinarea clară a contribuției fiecărei părți. În această situație poate fi afectat criteriul obiectivității.
- Dificultatea de a planifica exact studiul, de a proiecta, estima durata și data de prezentare a rezultatelor, fiind determinate de specificul de negociere a deciziilor pe parcursul procesului de cercetare.

Concluzii

În pofida aspectelor lacunare ale cercetării participative, aceasta se bucură în prezent de o largă acceptare în cadrul unor științe, precum sociologia și etnografia, fiind intens abordate probleme de metodologie.

Referințe:

1. KHAN, C., CHOVANEC, D.M. Is Participatory Action research Relevant in the Canadian Workplace? In: *Journal of Contemporary Issues in Education*, 2010, no.5(1). p.34-44 // <https://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/JCIE/article/viewFile/9485/7471> (Accesat: 7.09.2015)
2. BABBIE, Ea. *Practica cercetării sociale*. Iași: Polirom, 2010. ISBN 978-973-46-1274-1
3. BERGOLD, J., THOMAS, S. Participatory Research Methods: A Methodological Approach in Motion. In: *Forum: Qualitative Social Research*, 2012, vol.13, no.1 // <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1801/3334> (Accesat: 10.10.2015)
4. CORNWALL, A., JEWKES, R. What is participatory research? In: *Social Science and Medicine*, 1995, no.41 (12), p.1667-1676 // http://www.civitas.edu.pl/pub/nasza_uczelnia/projekty_badawcze/Taylor/what_is_participatory_research.pdf (Accesat: 21.10.2015)
5. PASCARU, M. *Cercetare participativă și științe sociale aplicate*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2011. ISBN 978-973-595-345-4

6. KRISHNASWAMY, A. Participatory research: Strategies and Tools. In: *Practitioner: Newsletter of the National Network of Forest Practitioners*, 2004, p.17-22 // http://nature.berkeley.edu/community_forestry/Workshops/powerpoints/tools%20and%20strategies%20of%20PR.pdf (Accesat: 11.09.2015)
7. FRENCH, S., SWAIN, J. *Researching Together: a Participatory Approach*. Disponibil pe <http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/French-A-PARTICIPATORY-APPROACH-TO-RESEARCH.pdf> (Accesat: 14.07.2016)
8. JUPP, V. *Dicționar al metodelor de cercetare socială*. Iași: Polirom, 2014. ISBN 978-973-46-1616-9

Prezentat la 20.07.2016